

УДК 2 (091)

Р. Ю. Бойко,*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри релігієзнавства і теології
Національний університет «Острозька академія»*

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ПОДІЯХ ЄВРОМАЙДАНУ (ЛИСТОПАД 2013 Р. – ЛЮТИЙ 2014 Р.)

У статті аналізується місце релігійного чинника у революційних подіях кінця 2013 р. – початку 2014 р. в Україні. Простежується рівень релігійності суспільства, участь представників релігійних конфесій в акціях непокорі, прояви народної релігійної творчості, пов'язані з народними протестами.

Ключові слова: Євромайдан, церква, протести, революція, релігія.

РЕЛИГИОЗНЫЙ ФАКТОР В СОБЫТИЯХ ЕВРОМАЙДАНА (НОЯБРЬ 2013 – ФЕВРАЛЬ 2014)

В статье анализируется место религиозного фактора в религиозных событиях конца 2013 – начала 2014 г. Прослеживается уровень религиозности общества, участие представителей религиозных конфессий в акциях неповиновения, проявления народного религиозного творчества, связанные с народными протестами.

Ключевые слова: Евромайдан, Церковь, протесты, революция, религия.

RELIGIOUS FACTOR IN EVENTS OF EUROMAYDAN (NOVEMBER 2013 – FEBRUARY 2014)

The article analyzes the place of religious factor in the revolutionary events of the end of 2013 – beginning of 2014. The level of religiousness of society, participating of representatives of religious confessions in the actions of disobedience, displays of folk religious creation, related to folk protests are observing.

Keywords: Euromaydan, Church, protests, revolution, religion.

Феномен Євромайдану, без сумніву, є визначником духовного розвитку українського суспільства. Суспільно-політичні та світоглядні трансформації нерозривно пов'язані із релігійним чинником. Події кінця 2013 р. – початку 2014 р. в Україні докорінно змінили вектор її політичного, цивілізаційного, культурного та духовного розвитку.

Вони водночас оголили нагальні гуманітарні проблеми українського суспільства – а саме, відсутність національної ідеї, історичної та культурологічної концепції. Відтак, дослідження Майдану як політичного, духовного, світоглядного, цивілізаційного феномену є широким полем для дослідників – істориків, філософів, політологів, релігієзнавців, культурологів, соціологів.

Метою дослідження є визначення ролі релігійного чинника в революційних подіях кінця 2013 р. – 2014 р.

Перша хвиля відповідних аналітичних матеріалів – це статті Л. Филипович [13], В. Єленського [3], О. Недавної [7], В. Горкуші [2] та ін. Вони є першими розвідками, що стосуються релігійного чинника в революційних трансформаціях суспільства. Вони не позбавлені (та й не можуть бути позбавленими) частки суб'єктивізму, та все ж діють цілісну картину участі духовенства, віруючих у подіях Євромайдану, оцінки громадянами діяльності релігійних конфесій, реакцію представників церков на події кінця 2013 р. – початку 2014 р.

Вплив релігійного чинника на події Євромайдану став помітним завдяки трансформаціям рівня і характеру релігійності українського суспільства напередодні та у зв'язку із революційними подіями. Соціологічна служба центру ім. М. Разумкова упродовж 25–29 квітня 2014 р. здійснювала моніторинг стану та тенденцій релігійності українського суспільства. Його результати порівнюються з 2013 р. та частково 2010 р. Так, рівень релігійності українського суспільства надалі залишається високим у порівнянні із минулорічним дослідженням та результатами чотирирічної давності. На цей час віруючими визнали себе 76 % громадян (проти 67 % у 2013р.). Такими, хто вагається між вірою і невір'ям, – 8 % (проти 15 %). Невір'я або атеїзм засвідчили 7 % опитаних (так само, як у 2013 р.), байдужість до питань віри – 5 %, не визначилися в цих питаннях – 4 %. Рівень релігійності залишається залежним від регіону: віруючими вважають себе від 93 % жителів Заходу до 63 % – жителів Сходу. Невіруючих або атеїстів найменше на Заході (1 %), найбільше – на Півдні (14 %) і Сході (12 %). Більшість громадян (а це понад 70 %) відносять себе до православ'я. На Заході 36 % респондентів віднесли себе до греко-католицизму. Число прихильників УПЦ КП перевищує число вірних УПЦ: серед усіх опитаних 22 % проти 17 %, відповідно; серед тих, хто відніс себе до послідовників православ'я, – 32 % проти 25 %, відповідно 2010 р. число вірних УПЦ КП було меншим, ніж число вірних УПЦ, – 15 % і 24 % серед усіх опитаних, відповідно; у 2013 р. – ці числа статистично значимо не відрізнялися і становили 18 % і 20 %, відповідно). Порівняно

з 2013 р., в Центрі дещо зменшилося число громадян, які визнають себе «просто православними» (з 39 % до 32 %), на Заході це число, навпаки, зросло (з 7 % до 13 %) [9, с. 15].

Церква продовжує утримувати першу позицію серед інших суспільних та політичних інститутів щодо довіри: більшість громадян засвідчили ту чи іншу міру довіри до Церкви. Наразі її висловили 66 % опитаних. Лише 22 % респондентів заперечують вплив релігії на суспільство. Натомість 79 відсотків опитаних вбачають роль релігійного чинника як зберігача моральності і духовності людей та засобу відродження національної свідомості та культури [9, с. 15–16].

В період революційних змін більшість українських респондентів переконані в тому, що будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, справедливості, любові, милосердя та не загрожує існуванню інших людей, має право на існування [9, с. 15–16]. Лише 11 % опитаних переконані в тому, що право на існування мають лише традиційні для нашої країни релігії [9, с. 16].

На початку 2014 р., порівняно із 2013 р. громадяни стали набагато краще оцінювати правовий стан забезпечення свободи совісті. Так, майже три чверті (у минулому році – лише понад 60 %) опитаних стверджували, що в нашій державі існує повна свобода совісті та віросповідань перед законом. Значно збільшилась кількість тих, хто позитивно ставиться до ідеї утворення єдиної помісної церкви. Також більшість респондентів переконана в тому, що церква є інститутом громадянського суспільства та несе відповідальність насамперед перед Богом.

Ці дані свідчать, що рівень релігійності українського суспільства є досить високим, а громадяни загалом небайдужі до участі Церкви в суспільно-політичних процесах.

Церковно-релігійний чинник Євромайдану став помітним уже в перші дні революційних подій, а саме після 21 листопада 2013 р. Чимало священнослужителів, відчуючи поклик власної совісті, брали активну участь у буремних подіях.

У революційних подіях Церква фактично стала на бік українського суспільства, яке вдалося до масових акцій громадянського протесту. Виступи на підтримку дій влади та тодішнього Президента В. Януковича лунали лише з боку окремих ієрархів. Церква у цілому рішуче засудила застосування сили проти мирного Майдану. Монастирі і храми Києва надавали притулок, захист і допомогу учасникам протестів. Під час силових дій священнослужителі живим щитом стояли між сторонами конфлікту, закликаючи насамперед службовців силових

структур не виконувати злочинні накази та не застосовувати зброю проти цивільних.

У період масових протестів саме Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій зробила все можливе для налагодження діалогу між владою та опозицією і Майданом. Саме завдяки її зусиллям відбулися переговори між тодішнім Президентом В. Януковичем і представниками опозиції, які в кінцевому підсумку привели до підписання 21 лютого 2014 р. угоди про врегулювання суспільно-політичної кризи в Україні. Так церква показала себе як цілісний і надзвичайно потужний інститут громадянського суспільства, котрий може захищати людей від свавілля органів влади.

Уже 25 листопада 2013 р. була розповсюджена Заява патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета «З приводу громадських виступів на підтримку європейської інтеграції України» [4]. У ній він висловив солідарність із мітингарями. Такої ж позиції дотримувалася і Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій [1].

Підтримали учасників революційних подій ректори релігійних вузів України. За короткий час було створено групу в мережі Фейсбук «Молитва за Україну», завданням якої є підтримка мітингуючих різних конфесій.

У ніч першого розгону Майдану саме релігійний чинник допоміг людям не розгубитися та згуртуватися перед загрозою. Першими, хто допоміг мітингуючим у тих кривавих подіях, були ченці Свято-Михайлівського монастиря. Ченці прихистили, полікували та нагодували учасників демонстрації [10]. Зауважимо, що інші церкви також поширили заяви про мирне врегулювання конфлікту. Це – УПЦ, УАПЦ, УГКЦ та РКЦ, частина протестантських. УПЦ виявилася традиційно поміркованою, хоча настоятель Києво-Печерської лаври зневажливо висловився про учасників Євромайдану.

Учасники Євромітингів стали все активніше прислухатися до реакції церков на революційні події. Окремі ж організації, як «Тризуб», закликали священнослужителів так представників церков до рішучої підтримки учасників мітингів за євроінтеграцію.

Після спроби першого розгону Євромайдану у ніч на 30 листопада 2013 р. релігійна складова протестних рухів помітно збільшила свою вагу.

Після першого кривавого розгону Євромайдану на місці побиття протестувальників з'явилися релігійні символи, що вшановували жертви розгону: образи з квітами та національною символікою, зображення Ісуса у терновому вінку, плакати з релігійними написами

[7]. Біля наметів з'являлися плакати зі зворушливими написами релігійного змісту. Учасники євромітингів часто спілкувалися з представниками усіх релігійних конфесій, а не лише із «своїми».

Усе частіше із сцени Євромайдану звучали заклики священнослужителів до злагоди. Регулярною стала екуменічна молитва. Чи не вперше документально зафіксовано факт одночасної молитви із зігнутими колінами на Майдані великої кількості людей [7]. Щодночі була започаткована щогодинна молитва.

10 грудня 2013 р. у зверненні керівників Церков і релігійних організацій до своїх вірних та всіх людей доброї волі у зв'язку із суспільно-політичною ситуацією Всеукраїнська Рада у справах церков і релігійних організацій звернулася до віруючих різних релігій та конфесій з закликом підсилити молитви за мир і спокій, за припинення розбрату та ворожнечі, за порозуміння та розв'язання конфлікту. Вона також розповсюдила звернення до влади поважати конституційні права і свободи громадян, не застосовувати силу щодо мирних зібрань, взяти до уваги вимоги протестувальників, а також провести неупереджене розслідування випадків провокацій та силового протистояння і покарати винних [9, с. 5]. Цим Рада показала свою налаштованість на діалог.

З 11 грудня 2013 р., коли посилювся наступ спецпризначенців на барикади, молитва стала масовою. Вперше після татаро-монгольської навали, залунав храмовий набат зі Свято-Михайлівського монастиря, скликаючи столичних мешканців на захист Євромайдану [8]. Найбільше було оцінене майданівцями служіння представників усіх церков на барикадах – тобто там, де було найнебезпечніше. Служителі усіх православних, римо-католицьких та більшості протестантських церков ставали живим щитом між протестувальниками та спецпризначенцями «Беркуту». Цим вони намагалися достукатися молитовним словом до них та стримати їх наступ.

Заяви окремих православних церков стосовно політичної ситуації в державі ставали особливо виразними. Так, Патріарх УПЦ КП Філарет на молебні просив дати мудрості Президенту України, аби той керував на благо усіх українців [12].

Криваві події, пов'язані із розгоном мітингувальників та стан перманентної емоційної напруги спричинили до того, що на Майдані проходив міжрелігійний діалог. До християнських священників приєдналися мусульманський лідер та рабин. Зокрема, Муфтії Духовного управління мусульман України «Умма» Саїд Ісмаїлов закликав українців ігнорувати інформаційну війну проти Євромайдану.

В інформаційну епоху стали частими стали віртуальні релігійні практики. Майдан не стояв осторонь, а активно включився в онлайн-молитви. Так, ієромонахи Ю. Бойком був започаткований віртуальний «Молитовний Майдан України» [5].

11 січня 2014 р. було проведено Форум Євромайданів усієї України у храмі Харківсько-Полтавського єпархії УАПЦ у Харкові. Форум змінив ставлення до церкви у значної частини активістів Майдану.

13 січня 2014 р. було оприлюднено лист Міністерства культури України до глави УГКЦ Святослава (Шевчука), в якому було потрактовано підтримку церквою Євромайдану, а отже, і діяльність греко-католицьких священиків на ньому як незаконну. Представники ж самої церкви, а також інших християнських церков висловились рішуче проти позиції Міністерства культури. Своє обурення листом висловили і тодішні лідери опозиції [7].

Про небайдужість населення до діяльності Міністерства культури в питанні ставлення до діяльності УГКЦ говорить активне його обговорення у соціальних мережах. Адже всі, хто не був байдужим до питань релігії, прекрасно розуміли, що Міністерство культури «замахнулося» на надзвичайно великий авторитет у суспільстві та фактично поставило суспільство перед загрозою міжрелігійного конфлікту. Учасники Євромайдану рішуче висловилися за підтримку Євромайдану.

Різно негативна позиція щодо утисків греко-католиків висловлювалася і представниками УПЦ КП. Та не тільки представники православ'я долучились підтримкою православ'я; на круглому столі «Богослов'я у присутності Майдану», де обговорювалися новітні переслідування греко-католиків з боку влади пастор лютеранської кірхи оголосив, що, з огляду на початок переслідування УГКЦ, він також просить вважати його греко-католиком, що схвально оцінили присутні, серед яких були як священнослужителі, так і миряни різних католицьких, православних та протестантських Церков, науковці, журналісти та активісти-майданівці [6].

У цей час відбувалися судові переслідування окремих греко-католицьких священиків. Наприклад, о. Михайла Димида (УГКЦ) викликали на судові засідання з приводу його участі в Автомайдані, тоді як є свідки, котрі бачили та розмовляли з ним у час начебто його порушення зовсім в іншому місці [7]. Таке переслідування викликало активний спротив не лише на Майдані, а й у соціальних мережах. Переслідування з боку влади не завадили отцеві поширювати проповіді, здійснювати «майданне капеланство» [7].

16 січня 2014 р. з численними порушеннями Конституції, регламенту у Верховній Раді було прийнято низку законів, що суттєво обмежують права та свободи людини, суперечать Основному Закону, вітчизняному та європейському законодавству та й узагалі здоровому глузду. Багато священників різних церков посилили вираження своєї незгоди в різний доступний спосіб. Наприклад, отці разом зі своєю паствою роздавали листівки, у т.ч. й у «забороненому» вигляді, з каструлями на голові [7].

У зв'язку з різким загостренням ситуації на Майдані 22 січня 2014 р. відбулося екстрене засідання Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, на якому було розповсюджено комюніке глав та представників конфесій. У ньому вони гостро засудили факти вбивств, закликали негайно припинити кровопролиття, засудили використання церков та релігійних організацій в політичних технологіях, висунули вимогу термінової зустрічі з тодішнім Президентом В. Януковичем, а також закликали віруючих до посиленої молитви та посту за збереження миру та цілісності Української держави [9, с. 6]. З подібною заявою виступила Всеукраїнська рада церков та релігійних організацій, в якій закликала В. Януковича та опозицію невідкладно сьогодні сісти за стіл переговорів для знаходження виходу із надскладної ситуації, що склалась у державі, негайного припинення кровопролиття та братовбивчого протистояння, відновлення Верховною Радою конституційного ладу, повернення повноти прав і свобод громадян, збереження територіальної цілісності країни [9, с. 7].

Сприйняття багатьма громадянами церкви на Майдані є закономірним, оскільки є відображенням традиційного для українців бачення церкви як частини свого дому та своєї співвідповідальності. Учасники Майдану проявляли також загострену реакцію на ті дії церковних представників, котрі були раніше помічені в антиукраїнській діяльності. Наприклад, коли 22 лютого 2014 р. виникла підозра у вивезенні з Києво-Печерської лаври історичних церковних цінностей, туди терміново підтяглися майданівці, а за ними (охороняти лавру) й віруючі УПЦ [11]. Взагалі, учасники Євромайдану відстежувати усе, що мало стосунок до цієї релігійної громади. Про активну громадянську позицію мітингуючих свідчить той факт, що 19 лютого 2014 р. ними було ініційовано звернення до митрополита Володимира (Сабодана) та Синоду УПЦ, цього разу з прямою вимогою анафемствувати владу. Його не було виконано [7]. Оприлюднення ж документів із колишньої резиденції Президента (серед них, зокрема, фото, що свідчать про на-

городження його співмешканки медаллю святої великомучениці Варвари викликало огиду [7].

Говорити про релігійний чинник у подіях «пост-Майдану» важко, оскільки після трагічних і кривавих подій 18–22 лютого 2014 р. його учасників накрив посттравматичний синдром. Тому вони повинні були звертатися до польових капеланів за психологічною та медичною допомогою.

Варто також наголосити на так званій «народній міфотворчості», яка проникнена в багатьох випадках навіть деяким містичним змістом. Такий феномен однозначно важко оцінити з позицій наукового релігієзнавства, оскільки чимало дослідників на момент написання цієї статті по-перше, не досліджували його з наукових позицій, а по-друге, народна міфологія не втратила своєї актуальності у зв'язку із небезпекою зовнішньої агресії.

У своїй міфотворчості український народ звертався до глибинних пластів народної культури, що часом сягають первісних часів. У будь-якому випадку вона просякнута містичною складовою, а з огляду на загрозу російсько-української війни не втратила своєї актуальності. Так, О. Недавня наводить приклад такої творчості, пов'язаний із подіями на вул. Грушевського, коли вітер не змінював напрямку, який був вигідним для протестувальників [7]. А очевидці вказували на втручання деяких сил надприродного походження, що давали сили протестувальникам та допомогли їм вижити [7].

Відголосками революційних подій на Майдані стали чудові мистецькі роботи Ю. Журавля, який зафіксував для нащадків подвиг Небесної Сотні та розробив сакральний символ для самооборони Майдану. Було створено низку ілюстрацій із релігійним змістом, наприклад, образи ангела, що плаче, нескорених воїнів з крилами ангелів.

Таке поширення символів релігійного змісту свідчить про те, що українська культура була завжди тісно пов'язана із релігією. На що недільних вічах усі люди молились разом – незалежно від конфесії та внутрішніх переконань. Людям допомогла вистояти у двобої із владою єдина молитва та спільна віра, єднання заради нової країни. Присутність священиків на Майдані в революційну пору була відчутною скрізь. Вони благословляли чоловіків під час запеклих боїв, сповідали та причащали людей, одружували закоханих, а також були дипломатами на барикадах. Так духовенство стало символом єднання, сили, віри.

У ситуації революційного підйому виразно патріотичну позицію продемонстрували УАПЦ, УПЦ КП та УГКЦ. Їх послідовна національно-патріотична політика сприяла зростанню чисельності прихильників

указаних релігійних громад. Ситуація навколо УПЦ видається доволі проблематичною. Так, вона має найбільшу присутність у східних областях України, а отже, має вплив на діяльність проросійських сил. Окрім того, УПЦ продовжує залишатися в юрисдикції Московського патріархату, який фактично благословив подальше військове вторгнення РФ на територію України, анексію Криму, підтримуючи цим політику В. Путіна. При цьому Московський патріархат вже тривалий час послідовно ігнорує позиції керівництва УПЦ – митрополита Київського і всієї України Володимира, Керуючого справами УПЦ митрополита Антонія, місцеблюстителя Київської митрополичої кафедри митрополита Онуфрія.

У подіях Євромайдану з'ясувалося, що незважаючи на десятиліття комуністичного отруєння суспільства у свідомості людей все ж залишилася релігія як останній притулок, коли вже немає на що сподіватися. Багато що змінили у ставленні суспільства до церкви обставини, коли люди, які рятувалися від «Беркуту», постукали у двері Михайлівського монастиря, і їх відчинили. Невмотивоване насильство влади призвело до того, що його засудили практично усі конфесії.

Характерним стало явище, коли на Майдані були присутніми священики різних конфесій. Серед протестувальників було багато представників різноманітних релігій – крім християн – буддисти, юдеї, мусульмани. Їх об'єднував один мотив – бажання справедливості.

У період революційних змін церкви постали перед серйозним вибором: чи стати гарантією державності, чи закликати суспільство до примирення. Проте відомо, що занадто тісне єднання церкви та держави не приводить до позитивних наслідків. А рух церкви по шляху примирення надзвичайно складний та вимагає величезної відповідальності від священнослужителів, наполегливої роботи, аби не лише не втратити довіру, а навпаки, примножити її, збільшити кількість вірних. Післямайданна ситуація якраз і складається так, що подолання українськими церквами такого складного шляху сприятиме побудові в Україні демократичного громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. ВРЦіРО закликала владу не перешкоджати учасникам Євромайданів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/article_print.php?id=54393&name=auccro&_lang=ua&
2. Горкуша О. Євромайдан як індикатор трансформації релігійної функціональності або революція гідності як ситуація сповіді перед Богом, Україною і людиною (частина 1) / О. Гокуша [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/article_print.php?id=54762&name=blog&_lang=ua&

3. Єленський В. Майдан змінює Церкви / В. Єленський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/interview/24423-viktor-yelenskiy-majdan-zminyuje-cerkvi.html>
4. З приводу громадських виступів на підтримку європейської інтеграції України Заява Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/uk/publications/articles/4184.html>
5. Католицькі журналісти України просять колег підтримати мирний протест Євромайдану [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/culture/religion_in_massmedia/54765
6. Круглий стіл «Богослов'я у присутності Майдану» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/exclusive/reportage/54968/>
7. Недавні О. Церковно-релігійний фактор Євромайдану в оцінках його учасників та прихильників [Електронний ресурс] / О. Недавні. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/55607/
8. Мусафирова О. Набат [Електронний ресурс] / О. Мусафирова. – Режим доступу : <http://censor.net.ua/resonance/264997/nabat>
9. Релігія і церква в українському суспільстві: соціологічне дослідження // Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і церква (інформаційні матеріали). – К. : [б.в.], 2014. – 28 с.
10. Рятівник з Михайлівського собору: Автобус з «беркутівцями» в 10 метрах від церкви сів паніку серед людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lenta.newspaper.net/ua/news?id=241191857&date=2013-12-05>
11. Самооборона Майдану цілу ніч охороняла Києво-Печерську Лавру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_question/55448/
12. Сьогодні на подячному молебні на Володимирській гірці Президенту побажали мудрості, а суддям – совісті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_uestion/54701/
13. Филипович Л. Майдан і Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/analitica/24364-majdan-i-cerkvi.html>